

ÖRDÖGH TIBOR

NACIONALIZMUS ÉS PATRIOTIZMUS SZERBIÁBAN

*„Itt kell maradnotok. Ez a ti földetek.
A ti rétjeitek és kertjeitek. A ti emlékezetetek.”*

Slobodan Milošević,
Kosovó, 1986. április 24.

1. BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban a szerb nacionalizmus gyökereire és annak politikai megnyilvánulásaira kívánok rávilágítani. A vizsgálat során arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen összetevői vannak a szerbség körében kialakuló nemzeti ébredésnek, hogyan próbálták magukat elhatárolni más délszláv népcsoportoktól, és az

önálló állam létrehozására a politikusok milyen elképzeléseket dolgoztak ki. Ennek keretében a tanulmány első fejezetében a szerb identitás kialakulását elemzem a vallási és nyelvi szeparáció fényében. A második fejezettől a szerbség körében kialakult nacionalizmus politikai vetületeit mutatjuk be, vagyis, hogy milyen nacionalista politikafelfogások alakultak ki a politikai vezetők és gondolkodók körében, hogyan és milyen módon kívánták létrehozni és működtetni az önálló államot, ezen belül pedig milyen szerepet szántak a szerbeknek és más az ország területén élők számára. Bemutatom a Nagy-Szerbia elgondolás és a vele konkuráló jugoszlávizmus eszméjét, továbbá, hogy az első világháború idején milyen tényezők mentén jöhetett létre a közös délszláv állam. Bemutatom a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és első Jugoszlávia fennállása alatti szerb-horvát ellentétet, melyben legjobban tetten érhető volt a szerb dominancia iránti igény.

A titói Jugoszlávia megalakulása a szerb nacionalizmus visszaszorítását célozta és a kiegyensúlyozás politikáját követte, melyet azonban az egész fennállás alatt mesterségesen elnyomtak, így Josip Broz halála után ismét felszínre tört a szerbség vezető szerep iránti igénye. Slobodan Milošević hatalomra kerülésével pedig megjelent a nacionalizmus és patriotizmus összekapcsolása, miáltal az első délszláv válság idején a szerbeket szerették volna „megvédeni”, majd a koszovói válság alatt a szerbség „bölcsőjéért” folyt a küzdelem. Ebben az időszakban lehettünk szemtanúi a napjainkig ható patriotizmus megjelenésének, melynek célja a koszovói területek Szerbiában való tartása. A szerbiai politikai elit a „demokratikus nacionalizmus” elvét vallotta, annak érdekében, hogy a szerb társadalom bizalmát megtartsa, de az európai uniós perspektívát ne veszélyeztesse. Amint azt látni fogjuk, a szerbség nacionalizmusa mérséklődésen ment keresztül és

a kétezer-es évektől a patriotizmus veszi át helyét a politikai elitben és a társadalomban egyaránt.

2. A SZERB IDENTITÁS KIALAKULÁSA

A szerb nacionalizmus gyökerei a XIX. századig nyúlnak vissza, amikor is a szerbség körében kialakulnak azon identitáselemek, melyeknek köszönhetően sikerül megkülönböztetniük magukat a többi délszláv néptől.

Az Oszmán Birodalmon belüli ötszáz éves fennmaradásuk egyik záloga volt a bizánci rítusú görög ortodox kereszténység felvétele, melynek köszönhetően az egyház biztosította a sajátos és rendszeres elkülönülés lehetőségét a szigorú vallási előírások következetes betartása révén. Az egyházi önállóság fontos eleme volt, hogy a szerb nemzeti egyház Szent Száva irányításával 1219-ben megszerzi az autokefáli státuszt, így igazgatásában önállósul a konstantinápolyi (görög) patriarchától és az ohridi (bolgár) érsektől. (Arday, 2003:1.) Központja a mai Koszovó területén található Peć/Ipek városa volt. Az oszmán időszakban a terület igazgatását a millet-rendszer látta el, melyekbe a nem iszlámhitű vallásfelekezeteket tömörítették. Ezek a milletek vallási-egyházi alapon szerveződő autonóm entitások voltak, melyeknek jogosítványai kiterjedtek az igazságszolgáltatásra, igazgatásra, adószedésre és oktatásra. A szerbség ezen rendszerben az ortodox-millethez tartozott, melyben szabadon gyakorolhatták vallásukat, találkozhattak egyházi vezetőikkel. A szerb ortodox egyház felismerte azt a lehetőséget, hogy a különállásukat csak ezen intézményes kereten belül tudják biztosítani, így az interetnikus házasságokat tiltották, és kialakult egyfajta erkölcsi fölényérzet a megszállókkal

és az iszlám hitre való áttérőkkel szemben (elsősorban az albánokkal és a bosnyákokkal szemben).

Az albán és bosnyák közösség áttérésének több magyarázatát ismeri a szakirodalom.¹ Tárgyunk szempontjából arra a következményre hívjuk fel a figyelmet, hogy a megszálló oszmánokkal „fennálló vallási közösség több szempontból is privilegizált helyzetet biztosított a muszlim közösségek tagjainak (adókönyvtések vagy bizonyos adónemek elengedése, földtulajdon megtartása stb.), annál is inkább, mivel a török megszállás idején a társadalmi rétegzettség alapja a vallási hovatartozás volt.” (Kemenszky, 2011:9.) Ezen szunnyadó muszlim fölényérzet lesz az, mely az 1990-es években újra fellobban és szembefordítja a délszlávokat.

A szerbek identitásának másik fontos eleme az önálló nyelv megalkotása volt Vuk Karadžić munkásságának köszönhetően. (Romsics, 1998: 96.) A délszláv népek között a XIX. században három dialektus volt ismert: kaj, što, če. A nemzeti nyelvek megszületésénél a szerb Karadžić a hercegovinai dél-szerb što nyelvjárást teszi meg a modern irodalmi nyelv alapjául a század mások felére, míg a horvát Ljudovit Gaj szintén a hasonló što nyelvjárást választja, azonban eltérő – cirill és latin – írásmódot alkalmaznak. Az önálló nyelv megteremtése azért volt fontos a szerb nemzeti ébredés időszakában, mert a könyvnyomtatás elterjedésének és az iskolarendszer kiépítésének köszönhetően sikerült az önálló nyelvvel széles csoportokat elérni, feléjük a nemzeti mítoszt eljuttatni és a közös eredetet „újra felfedezni”. A szerb és a horvát nyelv hasonlósága a XX. század második felében létező Jugoszlávi-

1 Az áttérés magyarázataként három elmélet ismert. 1. A Boszniai Egyház működése alatt nyitottá vált a más vallások tanai iránt. 2. A bogumilizmus elterjedése következtében. 3. A terület a vallási központokhoz képest peremvidéknek számít.

ában a két nemzet rokonságát biztosítva hivatalossá tették a szerb-horvát nyelvet az ország területén az 1954-es újvidéki egyezményben. A jugoszláv időszakban, a gyakorlatban azonban a szerb nyelv fejlődött és lett domináns, míg a horvát nyelvfejlődés megtorpant és csupán az 1990-es évektől kezdődött meg az elkülönülés politikai okokból következően. Vannak olyan nyelvészek is, akik szerint egy délszláv nyelv létezik, és annak létezik két beszélt módja: a keleti (ekavica) és a nyugati (ijekavica).

A szerb nemzeti identitás két alapvető elemén túl azonban számos részelem is kifejlődik. A történelmi hagyományok következtében a Balkán-félszigeten a szerbség szétszórva található meg a XIX. századra, így a későbbiekben fontos politikai célként jelenik meg az egyazon országba történő egyesítésük. A szétszórtság nyomán regionális sokféleség is jellemzi a szerbeket. Ezt fontos kihangsúlyozni, mivel eltérő kulturális, gazdasági és társadalmi viszonyok között az ugyanazon nemzethez tartó szerbek is különbözhetnek. Eltérő a munkához, a hatalomhoz és a kisebbségekhez való viszonyuk, attól függően, hogy mely területen élnek. Ez is lényeges elemmé válik majd az 1990-es évektől kezdődően. Szintén alapvető elemként jelenik meg a militarizmus vonása a szerbség körében, ugyanis fennmaradásuk egyik záloga volt, hogy harcos nemzetként tekintettek rájuk mindig az ellenfeleik.

3. NAGY-SZERBIA VERSUS JUGOSZLÁVIZMUS

3.1. Ideológiák a balkáni együttélésre

Miként Arday Lajos megfogalmazta, a „hosszú XIX. század” első

felében három, egymást kizáró elképzelés született meg a délszlávok helyzetének rendezésére. (Arday, 2003:2.)

Az egyik elképzelés szerint a Balkán-félsziget keresztény népeinek² összefogásával kiűzik az oszmánokat a területről, majd a létrejövő új nemzetállamok összefognak és államszövetség formájában működnek együtt. Ezen terv kezdetben népszerűvé vált a térség frissen létrejövő államai körében. Az elképzelés szerint a délszlávokon túl a konföderáció magába foglalta volna a román területeket, Bulgáriát és Görögországot is. Az 1918-ban létrejövő Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulása után az illegálisba kényszerített kommunisták az 1920-as, vukovári kongresszusukon szintén hasonló föderációs tervben gondolkodtak. Ennek értelmében a Jugoszláv Kommunista Párt célja a Jugoszláv Tanácsköztársaság létrehozása, mely része lesz a balkáni — Duna menti szovjet — föderációnak. A tervek a gyakorlatban azonban nem valósultak meg, habár a második világháború után is voltak kísérletek egy jugoszláv-bolgár-albán együttműködésre, ezt azonban a Szovjetunió „tiltakozása” meghiúsította.³

-
- 2 A 19. század első fele még az az időszak, amikor a balkáni népek még nem különültek el etnikumok szerint, hanem a kereszténységre, mint közös jellegzetességükre alapoztak. Ezen elgondolás azonban nem független a keleti kérdéstől és az Oszmán Birodalom elleni görög szabadságharctól, valamint annak fogadtatásától.
 - 3 1945-től Georgi Dimitrov bolgár miniszterelnök tárgyal Titoval a balkáni föderáció létrehozásáról. 1946-ban Enver Hoxha, Albánia vezetője folytatott megbeszéléseket Titoval arról, hogy Koszovó Jugoszlávia része lesz, Albánia pedig föderációra fog lépni Jugoszláviával (vagy annak 7. tagköztársasága lesz). Az elképzelések szerint a köztes-európai föderációnak tagja lesz Jugoszlávia, Bulgária, Albánia, Románia, Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország, valamint esetlegesen Görögország is. A Szovjetunió azonban egy ekkora szövetséget már nem látna szívesen, így megindulnak a diplomáciai levelezések. Végül 1948-ban Jugoszláviát

A második megoldási lehetőség a jugoszlávizmus volt, vagyis a délszlávok egy államba történő egyesítése. Kezdetben azonban az Osztrák-Magyar Monarchiában élők még nem kívántak kiválni a monarchiából. Ennek értelmében a monarchián belül élő horvátok, szlovének, szerbek és bosnyákok az ország trialista berendezkedésében harmadik privilegizált félként vehetnének részt az állam irányításában. Később fokozatosan megváltozik a jövőről való gondolkodás, majd Ljudevit Gaj meghatározott területekre összpontosította illírizmusa figyelmét (mely ekkor valójában a délszláv szinonimáját jelentette), az ún. Nagy Illíriára (Karintia, Isztria, Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, Dubrovnik, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Bulgária és az ún. Alsó-Magyarország), illíreken pedig három nemzetiséget, a szerbeket, horvátokat és szlovéneket értette. (A. Sajti, 1991:9.) Ezen terveket a XIX. század második felében igyekeztek az illírizmus eszméjével fenntartani, az 1848-as szabadságharc idején már kitapinthatóvá vált ezen délszláv eszme (Vinnai, 1993:9.), azonban az első világháború rádöbbsentette a monarchiában élőket arra, hogy az Osztrák-Magyar Monarchián belüli délszláv egység lehetősége már a múlté és a délszláv együttélés egy újabb változatát dolgozták ki. A Jugoszlávia, vagyis a Dél-szlávia fogalma 1845-ben kerül megalkotásra a Dubrovnikban élő szerb költő, Matija Ban tollából, aki költeményt írt Karadorde szerb uralkodónak.

A harmadik megoldási elképzelést a szerbek által képviselt Nagy-Szerbia létrehozásának gondolata adta, melynek alapját a Balkánon való szétszórtság jelentette. Az eszme értelmében a balkáni régióban élő szerbeket egy államban kell egyesíteni. Az elmélet azonban számos gyakorlati nehézséget okozott. Az egyik

kizárják a Kominformból.

problémát az jelentette, hogy erre az időszakra a szerbek a régióban szétszórva éltek az oszmánok előli menekülés és elvándorlás következtében. A nagyratörő álmok elméleti hátterének kidolgozására is sor került. Egyik fontos tanulmányt Ilija Garašanin vetette papírra 1844-ben Tervezet címen. A leendő Szerb Királyságon túl magába foglalta volna Montenegrót, Észak-Albániát (Koszovót), Bosznia-Hercegovinát, Dalmáciát, Horvátország-Szlavóniát, a Szerémséget, a Bácskát és a Bánságot. Nagy-Szerbia, „Szerboszlávia” kikerekítésének elvi alapja, hogy „ahol egy szerb él, az Szerbia”, szerb nem élhet kisebbségben és a vegyes lakosságú területeken — még ha kisebbséget is alkotnak — övék a vezető szerep. A másik fő problémát ekkor az jelentette, hogy ki tekinthető szerbnek. Ezt a helyzetet kívánták megoldani a XIX. század folyamán a szerb nemzeti felvilágosodás vezéralakjai, Dositej Obradović és Vuk Karadžić a szerb nemzet „megalkotásával”.

3.2. A függetlenségtől az első világháborúig

Az oszmánoktól való függetlenségi harc mögött még nem tapintható ki a nacionalizmus jellemvonása, azonban az önálló állam létrehozásának igénye mögött rejtve mindenképp megtalálható. Az 1804-es első szerb felkelés oka még az oszmán janicsárok fosztogató magatartásával szembeni elégedetlenség ragadható meg. A felkelés azonban felerősítette a szerbség militarizmusát és fölényérzetét. Đorđe Petrović Karađorđnak nem sikerült felszabadítania népét az oszmán fennhatóság alól, azonban a második szerb felkelés vezérének, Miloš Obrenovićnak már részlegesen igen. 1817-re sikerült elérnie, hogy „Európa beteg embere”, az Oszmán Birodalom korlátozott autonómiát adjon a szerbeknek, és vezetőjüket fejedelemként elismerik. Fontos megjegyeznünk, hogy a szerb felkelésektől kezdődően indul meg a szerbség körében

a paternalizmus iránti igény, vagyis, hogy legyen olyan vezetőjük, aki gondoskodik róluk, még ha az tekintélyelvű hatalomgyakorlással is párosul. Ezen jellemvonásukat a szerbek megőrzik mind a mai napig.

1878-ban a török elleni háború lezárásaként az oszmánokat sikerült kiűzni a Balkán-félsziget jelentős részéről, azonban a mai Macedónia területe továbbra is a fennhatóságuk alatt maradt. A szerb állam fejlődése szempontjából fontos lépcsőfoknak számít a San Stefano-i béke és a Berlini Kongresszus. Ezen tanácskozáson ismerik el ugyanis Szerbiát és Montenegrót önálló államként. Szerbiának azonban a korábban vázolt elképzelések mentén területi követeléseik vannak, hogy a szerbeket egy államba tömörítsék. A fellángoló nacionalista elképzelések az oszmánok által birtokolt macedón területeket vették céltáblájukba és igyekeztek megszerezni maguknak. A macedónokat, mint önálló nemzetet egyik szomszédos ország sem ismerte el, így megindult a harc a befolyásuk növelése érdekében. A bolgár, görög és szerb állam is igyekezett magáénak vallani a területen élőket, melynek érdekében saját iskolarendszert működtettek, hogy a nyelvi rokonság alapján magukénak követeljék a területet. A viszály almájaként megjelenő macedónok igyekeztek önállósulni is, ez azonban nem talált nagy hatalmi támogatásra, ezért ki voltak téve a folyamatos feszültségnek. Az első és második balkáni háború példázta a szomszédok azon törekvését, hogy minél nagyobb területet szerezzenek meg maguknak a megmaradt európai oszmán területből, melyet végül a nagyhatalmak szentesítettek is. Az első balkáni háború felszabadító céllal indult meg, hogy az oszmánokat kiűzzék a megmaradó területeikről. A háttérben a szövetségeseknél a saját nacionalista területszerző tervek váltak dominánssá és kovácsolta a feleket össze. A második balkáni háború esetében már nem

bújtak semmilyen felszabadító magasztos eszme mögé, hanem a területszerzés vált kimondott céljá. Szerbia esetében az 1913. augusztus 10-i Bukaresti Béke a vardari macedón területek és Koszovó megszerzését jelentette, melyet a nagyhatalmak szentesítettek, de megakadályozták őket az Adria-tengerre való kijutásban az akkor még csak névleg létező Albánián keresztül. Mint látható az első világháborúig a szerbek elképzelése győzelmeskedett és sikerült újabb területekkel növelniük az 1882-ben Szerb Királyságra átkeresztelt terület nagyságát, így a délszlávok vezetőjének szerepében jelenhettek meg.

3.3. Tervek az együttélésre az első világháború idején

Az első világháború időszakában újra versenyre keltek a korábbi horvát-szlovén és szerb tervek. A háború kiobbantásakor Szerbiának semmilyen különösebb terve nem volt a későbbiekre nézve.

1914. augusztus végén a külügyminisztérium megbízott néhány kiemelkedő szerb tudóst és politikust, hogy dolgozzák ki a szerb hadicélokát. A dokumentum, melyet a grémium elkészített, s amely nem volt ellentétben a minisztérium által sugalltakkal, mi több annak alapja a külügyminisztérium által az Antantnak küldött szeptember 4-i jegyzék volt, már nemcsak a szerbek, hanem az összes délszláv egyesítését jelölte meg célként.

- 1) A Balkánon szükség van egy olyan erős államra, amely biztosítani tudja a térség és Európa békéjét.
- 2) Ennek az államnak Szerbiának kell lennie, kiegészítve területét Boszniával, Hercegovinával, a Vajdasággal, Dalmáciával, Horvátországgal, Isztriával és Szlovéniával.
- 3) Ez az állam megőrzi és biztosítja az adria- és földközi-

tengeri térség egyensúlyát.

- 4) Bulgária is csatlakozhat ehhez az államoz, akár föderalista, akár más módon.

1914. december 5-én a szerb kormány átalakult, a két korábbi ellenzéki párt is tagja lett, ettől kezdve vált hivatalos kormányprogrammá a terv.

A vezető szerb politikusok fejében egy másik elképzelés is létezett. A hagyományos szerb nemzeti célokat tartalmazott, miszerint a szerb lakta területek egyesíteni kell, amely a Nagy-Szerbia elképzelés beteljesítése lett volna. A hagyományos szerb célterületnek ekkor Bosznia-Hercegovina, Dalmácia és a Horvát-Szlavónság keleti, szerbek által lakott részei számítottak. Ezt a tervet Oroszország is inkább támogatta volna, mint a korábbi.

Bármelyik terv valósult volna is meg, az új állam természetesen monarchia formájában, a Karađorđević-dinasztia uralkodásával centralizált országot jelentett volna, ahol semelyik terület sem élvezhetett volna autonóm jogokat.

A Szerbiával közös állam gondolata 1918-ig fel sem merült a Monarchiában élő horvátok és szlovének körében. Kivételt képezett egy kis csoport, amelyhez olyan politikusok tartoztak, akik a világháború kirobbanása után Olaszországba emigráltak (pl. Ante Trumbić). Itt látták azt, hogy az olaszok igényt tartanak a dalmáciai és horvát területekre. Találkoztak boszniai emigráns politikusokkal és a szerb kormány képviselőivel is. 1914. november 22-én elhatározták Firenzében, hogy egy bizottságot hoznak létre, hogy segítsék az egységes jugoszláv állam megalakítását. 1915. április 30-án Párizsban hivatalosan is megalakult a Jugoszláv Bizottság, melynek székhelye Londonban volt, elnöke pedig Ante Trumbić lett. Ezután legfőbb feladatuknak azt tekintették, hogy megakadályozzák az olaszoknak ígért területek átadását. 1915. május 12-én

a brit parlamentnek küldött nyilatkozatukban megnevezték azokat a területeket, melyeket egyesíteni kívánnak: Szerb Királyság és Montenegró, Háromegy Királyság (Horvátország, Szalvónia, Dalmácia Fiumével és Kotorral), Bosznia-Hercegovina, Krajna, Trieszt, Görz és Gradisca, Karintia, Stájerország tartományok jelentős része, valamint Magyarország délszláv zónája. Ezzel tehát elvetettek minden olyan megoldást immáron, amely a monarchián belül rendezte volna a viszonyukat. A Jugoszláv Bizottság és a szerb kormány viszonya azonban ellentmondásos volt. Anyagilag támogatták a bizottságot, de a Nagy-Szerbia elképzelésnek nagyobb volt a realitása, és Oroszország is ezt támogatta. 1917-ben miután Oroszország kiszállt a háborúból a szerbek elvesztették legnagyobb nemzetközi támogatójukat, de belépett az antant oldalán az Amerikai Egyesült Államok.

1917 nyarán a szerb kormány Korfura hívta a Jugoszláv Bizottság vezetőit. A június 15. és 20. között zajló tárgyalásokon a két fél elképzelései ütköztek össze. A szerbek szerint a többi terület csatlakozik Szerbiához, akik ezáltal elfogadják annak belső szerkezetét és rendjét, míg a bizottság tagjai egyenrangú egyesülést szorgalmaztak. A bizottság Jugoszláviának szerette volna hívni az államot, míg a szerbek ragaszkodtak a külön nemzeti megnevezéshez, megállapodtak, hogy a jövőbeli állam neve Szerbek-Horvátok-Szlovének Királysága lesz. Hevesebb vitát váltott ki az államberendezkedés kérdése. A szerbek delegációja szerint az országnak egységesnek kell lennie, a szerb alkotmányt ki kell terjeszteni az új területekre. A Jugoszláv Bizottság szerint egységes az állam területe, az uralkodócsalád (Karadordjević-ház), egységes az állampolgárság. A központi minisztériumból irányítandó ügyek kiterjednek a kül-, a pénz-, a hadügyekre, a közlekedésre. Az ország egy vámterületet képez, egységes postai szolgáltatással.

A további ügyek nem tartoznak a központi hivatalok hatáskörébe. A vitát nem sikerült megoldani, így abban állapodtak meg, hogy a végleges belső berendezkedés elfogadását az alkotmányozó nemzetgyűlés fogadja majd el. A kiadott nyilatkozatban leszögezték, hogy az egyesülés a nemzetek egyenlősége és a nemzeti önrendelkezés alapján történik, s nem a délszláv területek Szerbia általi annexiójával. A nyilatkozatban azonban már nem szerepel már a Jugoszláv Bizottság által szorgalmazott javaslat, miszerint az új alkotmány elfogadásához a három nemzet minősített többségének szavazata kell.

1918. március 2-án több horvátországi párt képviselői egy zágrábi nagygyűlésen a szerbek, horvátok, szlovének egy közös, független államba való egyesítésének programjával jelentek meg. 1918. október 5-6-án megalakult a zágrábi Nemzeti Tanács. Ezután a Monarchia területén élő összes szlovén, horvát és szerb politikai képviselőjének deklarálták magukat, alapvető céljuk pedig egy szabad és független nemzetállam megteremtése volt. A horvát parlament utolsó ülésén, október 29-én kimondta elszakadását a Monarchiától és a legfőbb hatalmat a Nemzeti Tanács kezébe helyezte, ezáltal megalakult a Szlovén-Horvát-Szerb Állam, ahol az adminisztráció kiépítése föderális irányba mutatott. A Nemzeti Tanács képviselte a központi törvényhozást, a végrehajtó hatalom szerve a tanács központi bizottsága és elnöksége lett. A Nemzeti Tanács november első napjaiban védelemért és fegyveres segítségért fordult az Antanthoz és a szerb kormányhoz, amit meg is kapott a szerbektől. Végül senki sem ismerte el az új államalakulatot, Szerbia is csupán a kormányát.

1918. november elején Genfben tartottak újabb tanácskozást a közös délszláv államról, ahol a szerbek voltak kitüntetett helyzetben, mivel egyedül ők voltak nemzetközileg elismert államként

jelen, sem a Jugoszláv Bizottság, sem a Szlovén-Horvát-Szerb Állam nem. A felek megállapodtak, hogy a három nemzet egyesül a szerbek, horvátok és szlovének államában. Az új országot közös kormány fogja képviselni, mely a kül- és védelmi, a katonai ügyeket intézi. A közös kormány legfontosabb feladata az alkotmányozó nemzetgyűlés előkészítése lesz. A szerbek még ott helyben aláírták a többi féllel a megállapodást, de odahaza már másként gondolkodtak, a kormány beadta lemondását, így a megállapodások érvényüket veszítették. Az egyesülési tárgyalásokat a dal-mátok gyorsították fel, ugyanis ultimátumot adtak a Nemzeti Tanácsnak, hogy ha záros határidőn belül nem születik megoldás, akkor egyoldalúan csatlakoznak Szerbiához. Végül 1918. november 24-én megszületik a döntés, a Szlovén-Horvát-Szerb Állam egyesül Szerbiával és Montenegróval (ennek hátterében az is állt, hogy egyedül a délszlávok nem rendelkeztek egységes elismert állammal, így a békétárgyalásokon nem volt képviselőjük).

1918. november 25-én a vajdasági nagy nemzeti gyűlés kimondta az elszakadást Magyarországtól és a csatlakozást Szerbiához. 1917 elején Párizsban megalakult a Montenegrói Klub, mely elfogadta a korfui nyilatkozatot; a montenegrói területeken is megalakult a Montenegrói Nemzeti Tanács, mely 1918. november 26-án kimondta I Nikola trónfosztását és az egyesülést Szerbiával. 1918. december 1-jén a Szlovén-Horvát-Szerb Állam Nemzeti Tanácsának alelnöke este nyolc órakor felolvasta a szervezet feliratát, melyben kimondták a csatlakozást Szerbiához. A régens válszában pedig kikiáltotta a Szerbek, Horvátok, Szlovének Királyi Államát, de a berendezkedés meghatározása a későbbiekre maradt.

3.4. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és az első Jugoszlávia

Mint látható az első világháború idején ismét felélénkült a jugoszlávizmus és a Nagy-Szerbia eszme versenye. A létrejövő új állam a jugoszlávizmus gyakorlati megvalósulását volt hivatott hirdetni, a gyakorlatban azonban a szerbek dominanciája fog érvényesülni és erős centralizációs szándék jelenik meg részükről.

A létrehozott Szerb-Horvát-Szlovén Királyság etnikai megoszlásában 44%-ot a szerbek tettek ki, őket követték a horvátok 23%-kal, míg a szlovének 8,5%-át tették ki az országnak. Az etnikai fölényen túl az állam irányítása is a szerbek kezébe került, a Karađorđević-dinasztia uralkodását kiterjesztették, csakúgy, mint a szerb közigazgatást az új területekre, továbbá 1918-ban a szerb alkotmányt fogják kiterjeszteni az egész országra. Az 1921. június 28-i Vid napi alkotmány a gyakorlatban is biztosította immáron a szerbek dominanciáját,⁴ és kiváltotta a szerb és a horvát politikai csoportok viszonyának elmérgesedését. Az ország irányításának reformigénye húzódott meg a horvát politikusok tevékenysége mögött, ugyanis a szerb centralizáció helyett föderális irányba kívántak elmozdulni, vagyis, hogy a belgrádi központtal szemben területi ellenhatalmat hozzanak létre és védekezhessenek a szerb fölénytől.

A két társnemzet szembeállása 1928-ban odáig vezetett, hogy a Horvát Parasztpárt elnökét, Stjepan Radićot a parlament üléstermében egy radikális párti politikus lelőtte.⁵ Sándor király tett még

4 1927-ben a 315 fős parlamentben a szerbek voltak döntő többségben 183 fős csoportjukkal, őket követték a horvátok 84 fővel és a szlovének 25 fővel.

5 A merénylet Puniša Račić volt, aki tettét valószínűség szerint a pártelnök és a miniszterelnök tudtával hajtotta végre. A gyilkosság után Račićot Szerbia-szerte hősként ünnepelték. A horvátok követelésének engedve az igazságszolgáltatás 60 éves szabadságvesztésre ítélte, melyet

egy utolsó kísérletet a rendezésre, amely azonban szintén kudarcba fulladt, majd 1929. január 6-án bevezette a királyi diktatúrát. Az ország egységesítése került ismét napirendre, új alkotmány és a szerb király tejhatalmának bevezetésével. A politikai ideológiában is változás történik, melyet a „reális jugoszlávizmus” programjával hirdettek meg.⁶ 1934-ben Sándor király Marseille-ben merénylet áldozata lett, helyét Pál régens vette át, majd 1939-től megindult egyfajta közeledés a horvátok irányába. 1939. augusztus 26-án született egy megállapodás a jugoszláv vezetés és a horvátok között, mely tartalmazta a kormány átalakítását, a parlament feloszlását és az autonóm horvát bánság felállítását. A megegyezés után létrejött az új kormány, melyben a Horvát Parasztpárt is jelen volt. A horvát bánságban megalakulhatott ismét a horvát parlament; élén a bán állt, akit a király nevezett ki. A szerb dominancia megvalósulását jelentette a gyakorlatban, hogy 1918 és 1941 között kizárólag szerb kormányfője volt az országnak (egy kivételével, aki fél évig 1928-ban szlovén nemzetiségű volt), a tábornoki karból 165 személyből 2-2 volt horvát és szlovén, továbbá az igazságszolgáltatás bírói karában szinte kivétel nélkül szerb nemzetiségűek voltak az egész királyságban. (Bíró, 2010:133.)

3.5. A második Jugoszlávia

A második világháború alatt Jugoszlávia területén három ideológia minősült támogatottnak. A horvát usztasa mozgalom vezetői azok

a király azonnal húsz évre mérsékelt és házi őrizetet rendeltek el számára. A továbbiakban saját villájában töltötte büntetését, mígnem 1941-ben szabadon engedték és csatlakozott a csetnik-mozgalomhoz.

- 6 A „reális jugoszlávizmus” szerint nem vetik el a nemzeti nevek használatát, a nemzetek és vallások tiszteletét és egyenlőségét hirdették továbbra is, de szerintük törekedni kell a jugoszláv nemzet pozitív erőinek szintézisére.

a királydiktatúra idején Olaszországba menekült horvát politikusok voltak, akik egy önálló horvát államot szerettek volna megalapítani. Ezen ideológiában a horvát nacionalizmus jelszava mögött megjelent a szerb- és zsidóellenesség, továbbá az erős katolicizmus. 1941-ben hozták létre a Független Horvát Államot, mely valójában Hitler és Mussolini bábja volt, vezetője pedig Ante Pavelić lett. A Bosznia–Hercegovina területével kibővített ország 1945-ös megszűnéséig a szerbek számára három lehetőség kínálkozott: ottmaradnak a területen és felveszik a római katolikus vallást, elmenekülnek, vagy meghalnak. Ez a nacionalista háttérű konfliktus az 1990-es évek délszláv válsága idején újjáéled majd a Horvát Jogpárt és a Horvát Védelmi Erők által.

A többi jugoszláv körében további két ideológia harcolt egymással. A csetnikek Draža Mihailović vezetésével a korábbi monarchiát szerették volna újjáéleszteni, mely mind a londoni emigráns kormánynak, mind a szövetséges hatalmaknak megfelelt. Azonban a háború előrehaladtával fokozatosan elveszítették a támogatást és a németekkel kerültek együttműködésbe. A csetnikek kommunizmus-, horvát- és bosnyákellenessé váltak a háború alatt, és ragaszkodtak az alkotmányos monarchiához. A területi centralizálást folytatva Nagy-Szerbiát kívántak létrehozni, melybe beletartozott Bosznia–Hercegovina, Macedónia, Montenegró, Horvátország, valamint Magyarország és Románia egy része, tehát azon területek, ahol szerbek nagyszámban élnek. A csetnik ideológia is újjáéled az 1990-es években, a csetnik különítmények közül legnagyobb „hírnévre” a Szerb Önkéntes Gárda (Arkan Tigrisei) tett szert.

A harmadik nagy csoportot a partizánok alkották. A Szovjetunió által támogatott kommunisták vállaltak benne vezető szerepet. Fontos azonban felhívni a figyelmet arra, hogy ezen

szerveződés mindennemű etnikai különbségtételt került, tehát nem csak szerbek vettek részt a működésében. Az ideológiát erősen meghatározta antifasizmusuk és az antiszemitizmus hiánya.⁷ A kommunista ideológia elemei közül számukra a nemzetek egyenjogúsága jelentette a legfontosabb követendő értéket, ebből alakul ki majd a háború után a „testvériség egység” jelszava, valamint ugyanerre vezethető vissza a föderatív berendezkedés pártolása.⁸

A Josip Broz Tito által vezetett kommunisták számára már az 1920-as évektől saját hazájuk példájából tanulva világossá vált, hogy a „tisztá osztályharc” és az egységes délszláv nemzet dogmája nem járható út. (Polonyi — A. Sajti, 2000:197.) Elfogadták a délszlávok különbözőségét és a korábbi horvát-szerb konfliktus megoldása a szövetségi berendezkedés lett. Azért is felelt meg számukra ez az államszervezési mód, mivel ez kínált megoldást „a térségben mozaikszerűen elhelyezkedő délszláv etnikumok egymáshoz való viszonyára. Annál inkább, mert a szerbek államjogi politikai hegemóniája helyett kiegyensúlyozott, egyenlő államjogi struktúrát ígért.” (Polonyi — A. Sajti, 2000:251.) 1946. január 31-én alakult meg a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság, melyet hat tagköztársaság alkotott.⁹ Az új formációban a szlovének, horvátok, szerbek, macedónok és montenegróiak már államalkotó nemzetként vehettek részt. Tito Jugoszláviájának fő vezérével a relatív előnyök taktikája volt, mely a nemzetek közötti egyensúlyt kívánta megva-

7 A partizán osztagokhoz a háború folyamán körülbelül ötezer zsidó csatlakozott.

8 Maguk a partizánmozgalom vezetői is eltérő származásúak voltak: Josip Broz Tito horvát, Edvard Kardelj szlovén, Milivan Đilas montenegrói, Aleksandar Ranković szerb.

9 A JSZK tagköztársaságai: Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Montenegró, Macedónia és Bosznia–Hercegovina.

lósítani a társadalomban, politikában és minden területen. Ennek értelmében a kisebb nemzetek identitását vagy annak kialakítását mesterségesen támogatni kell, ennek kedvezményezettjei a szlovének, macedónok és montenegróiak voltak; míg ellensúlyozni kívánták a szerbeket és horvátokat. Amint látható, a nacionalizmus egyáltalán nem mutatható ki a szervező elvben, azonban pont ennek elnyomása fogja okozni a későbbiekben a szövetség széthullását. Az 1946. évi jugoszláv szövetségi alkotmány fogja elismerni elsőként a macedón közösséget nemzetként és saját tagköztársaságot is biztosítanak számukra. A bosnyákok helyzete várat még magára, ugyanis önálló nyelvük és nemzetük elismerése csak az 1974-es alkotmány által fog megvalósulni. Koszovó és Vajdaság esetében már 1945-től bizonyos területi autonómia figyelhető meg: Vajdaság 1945-től kezdődően autonóm tartományi státusszal bír Szerbián belül, míg Koszovót kezdetben autonóm körzetként integrálták Szerbiába, majd 1963-tól ez a terület is megkapta a tartományi jogosítványokat; sőt az 1974-es alkotmány kvázi tagköztársasági rangra emelte. (Juhász, é.n.) A boszniai bosnyákok és a koszovói albánok helyzetének felértékelődésében nagymértékben szerepet kapott az egyensúlyozási mechanizmuson túl az a tény is, hogy az el nem kötelezettek mozgalmában jól tett Titonak ezen két közösség léte a muzulmán hit miatt.

A második Jugoszlávia megalakulása azonban nem volt teljes mértékben nacionalizmusmentes és sajnos vértelen sem. 1944 őszén és 1945 elején a horvátok területein és Vajdaságban megtorlás következett a németekkel, horvátokkal és magyarokkal szemben. A partizánosztagek 1944 őszén tisztogatásokat végeztek ezeken a területeken, melyek nélkülöztek mindennemű ésszerűséget, a kollektív bűnösség elve mentén bírói eljárás nélkül gyil-

kolták le az ott élő németek és magyarok ezreit. (A. Sajti, 1987:247.)¹⁰

4. A NACIONALIZMUS ÚJJÁSZÜLETÉSE

4.1. Jugoszlávia széthullásához vezető út

Jugoszlávia széthullásához számos külső és belső ok vezetett, melyek között szerepel a teljesség igénye nélkül a bipoláris világrend felbomlása és a kelet-közép-európai rendszerváltások cselekményei, a tagköztársaságok eltérő gazdasági, társadalmi és kulturális fejlettségi szintje és a nacionalizmus újbóli megjelenése a délszlávok között.

Tito regnálásának idején a nacionalizmusok bármely megnyilvánulása üldözendőnek minősült és az öngazgatási szocializmus elleni fellépést jelentette. Azonban a relatív előnyök taktikája az évtizedek alatt egyre fokozta az önállóságukat az egyes tagköztársaságoknak, mígnem az 1974-es alkotmány számukra elméletben biztosította a kiválás jogosultságát a szövetségből.¹¹ Ezen mechanizmus azonban magában hordozta az ország széthullásának is a jövőképét, ugyanis a nemzeti érzelmeket elfojtották, így a szocialista időszakban „a testvériség egység” jelszava mögött minden nemzet és kisebbség sérelmeket hordozott a nemzeti karakterében. Még Tito idején feszültségek jelentkeztek a szlovénekkel kapcso-

¹⁰ Mind a magyar hadsereg által megvalósított 1942-es újvidéki hideg napok, mind pedig az 1944-es délvidéki megtorlások történelmi feltárása 2014-ben zárult le a két kormány kölcsönös együttműködésének köszönhetően.

¹¹ A kiválás joga csak a tagköztársaságokat illette meg, a tartományokat nem.

latban, valamint 1969-ben a „horvát tavasz” kirobbanásával. Tito 1980. május 4-i halála után személyi kultusza még egyben tartotta Jugoszláviát, azonban a gazdasági nézetkülönbségek lassan párosulni kezdtek államreform elképzelésekkel, melyek már eltérően képzeltek el Jugoszlávia államszerkezetét. A probléma megoldását eltérően látták a tagköztársaságok elnökei, így egymásnak feszült a horvát-szlovén konföderációs elképzelés és a szerb-montenegrói centralizmus igénye. Az 1980-as évek második felében és még 1991-ben is a másik két tagköztársaság (Macedónia és Bosznia-Hercegovina) vezetői terveket dolgoztak ki Jugoszlávia jövőbeli formájáról, de ezek már eredménytelenek voltak, és a vezetők belátták, hogy számukra sem megfelelő egy szerbek által irányított délszláv állam.

Az ország reformelképzelései mögött fokozatosan növekvő nacionalizmus és szuverenitásigény húzódott meg. Az albán többségű Koszovóban már az 1980-as években megjelenik a tagköztársasági státusz követelése,

melynek elérése érdekében tüntetésekre kerül sor, a kommunista vezetés azonban erőszakkal szétveri a nagygyűléseket. A tartományban megmaradó szerbek kisebbségbe kerültek és veszélyben érezték addigi helyzetüket, így segítségért folyamodtak Belgrádhoz, hogy helyzetükön javítson. A fordulópont és a szerb nacionalizmus fellobbanása 1986-ben következik be, ugyanis ekkor választották meg Slobodan Miloševićet a Jugoszláv Kommunista Szövetségének elnökévé, s ekkor született meg a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia centenáriumi memoranduma, az új szerb politika nem hivatalos programadó dokumentuma. A memorandum állítása szerint a szerbek a második világháború után Jugoszláviában olyan méltatlan helyzetbe kerültek, hogy létükben voltak fenyegetve. Ők váltak horvát és szlovén honfitársaik gazdasági és politikai áldozataivá. A szerbek vették ki leginkább részüket az utóbbi száz évben a különböző harci cselekményekből, és ők szenvedték el a legtöbb áldozatot, és ahelyett, hogy ezért megjutalmazták volna őket, békeidőben csak elnyomatásban lett részük. A szerb nacionalisták szerint a szerbek sorsa, hogy megnyerjék a háborút és elveszítsék a békét. Dobrica Ćosić¹² író tűnt a szerb nacionalizmus szellemi atyjának, ám határozottan tagadta, hogy köze lett volna a memorandum megírásához. Véleménye szerint a memorandum nem nacionalista, hanem Tito-ellenes és jugoszlávpárti. Meg kell jegyezni, hogy „nem a Memorandum-tervezet kreálta a nacionalizmust, az csak kifejezésre jutatta azokat az érzéseket, melyeket a szerbek tápláltak, de ame-

12 Dobrica Ćosić kezdetben a Tito-rendszer erőteljes kultúrpolitikai személyiségének számított, míg nem 1968 után eltávolították a Központi Bizottságból, mivel szeparatizmussal és szerbellenes nézetekkel vádolta az albán nemzetiséget. Az 1970-es évektől köré tömörültek az elégedetlenkedő értelmiségiek.

lyek el voltak nyomva, s melyek végül a kommunizmus elmérgesített.” (Silber — Little, 1996:38.) Szintén 1986-ban tartják meg a Jugoszláv Kommunista Szövetségének XIII. kongresszusát, amelyen a nacionalizmus veszélyére hívták fel a figyelmet és elítélték a Koszovóban megjelenő ellenforradalmi eseményeket, csakúgy, mint más tagköztársaságokban felbukkanó polgári jobboldali és etatista-bürokratikus erők tevékenységét. (Pándi, 1991:316.)

A szerbiai kommunista vezetők 1987. április 24-re tervezeték látogatást tenni a forrongó koszovói tartományban. Az eredeti tervek szerint Ivan Stambolićnak, Szerbia elnökének kellett volna Koszovóba utaznia, hogy találkozzon az ottani vezetőkkel, de minden előzetes megfontolás nélkül Miloševićet küldte maga helyett, akinek sikerült megfékezni híres beszédével az ellene tüntető helyi szerbeket. 1987. szeptember 3-án Paraćin laktanyájában egy tizenkilenc éves albán nemzetiségű sorkatona tüzet nyitott négy alvó katonatársára, és megölte őket. A katonát néhány órával később néhány kilométerre a laktanyától holtan találták. A hivatalos jelentés szerint öngyilkos lett. A meghalt négy katonatársa közül kettő muzulmán, egy szerb és egy horvát volt, azonban a belgrádi hírközlő szervek azt az albán szeparatisták szerbellenes támadásaként tüntette fel. A temetés az albán vezetők elleni tömegtüntetéssé vált.

Milošević politikájában a valódi fordulatot az 1987. szeptember 23-24-én megrendezett Jugoszláv Kommunista Szövetségének Központi Bizottságának ülése jelentette, amelyen az új pártelnök legyőzte a régebbi liberálisabb szerb vezetőket, és nyíltan kockáztatni kezdett a nacionalizmussal. Erre a fordulatra az 1981 óta tartó koszovói probléma adott lehetőséget. Élő televíziós adásban távolította el a hatalomból barátját, Stambolićot.

A szlovén tavaszra 1988-ban került sor. A szlovén fiatalság

mindig is vörös posztó volt a jugoszláv vezetés szemében, ugyanis Tito születésnapján (az ifjúság napján) a szokásos éves váltófűtáson Hitlerjugend-posztterekkel jelentek meg. A szlovén nacionalista értelmiség pedig 1987 februárjában megjelentette programját, melyet a jugoszláv kormányzat úgy értékelt, mint a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Memorandumára adott választ.¹³ A Jugoszláv Néphadsereget (JHN)¹⁴ feldühítette a megjelenés, hiába határolódott el tőle a szlovén kommunisták szervezete. A Szocialista Ifjúsági Szövetség hetilapja, a Mladina kampányt indított a JNH ellen, mely kiváltotta a hadsereg és jugoszláv vezetés ellenszenvét. A konfliktus a „hecckampány” szerzőinek börtönbüntetésével ért véget, de a szlovén kommunista vezetőség már érezhetően szembekerült Belgráddal.

1988. október 5-ére Milošević Újvidéken tüntetést szervezett annak érdekében, hogy az autonómia jogokat korlátozhassa. Koszovói szerbeket utaztatott a Vajdaságba, ahol a tüntetésen elhangzott: „Le az 1974-es alkotmánnyal”, „Koszovó=Szerbia”, „Vajdaság=Szerbia”, „Együtt erősebbek vagyunk!”. A joghurtforradalom¹⁵ sikerrel zárult, a vajdasági vezetők életüket féltve lemondtak. Vajdaság után Montenegró következett, ahová megérkezett Milošević „bürokráciaellenes cirkusza.” 1988. október 7-én itt is tüntetésre került sor, melybe a rendőrség beavatkozott, ekkor

-
- 13 A szlovén nacionalista értelmiség a föderációból való kilépés mellett érvelt programjában.
 - 14 A Jugoszláv Néphadsereg tisztjei teljes mértékben azonosultak a titói kommunista ideológiával, teljes mértékben el voltak szigetelve a társadalomtól, de külföldre sem utazhattak. 1980 után a JNH felelt Jugoszlávia összetartásáért, melyért az 1991-es háború idején is harcoltak.
 - 15 A szervezők a tiltakozóknak joghurtot és szendvicset adtak uzsonnára, akik a joghurtos poharakat a kommunista párt tartományi bizottságának épületére dobálták, az autonómiát támogató pártvezetők menesztését követelve.

lett népszerű Branko Kostić miniszterelnök-helyettes, aki később a JSZK elnöke is lett.

Végül 1988 októberében egy, a centralizáció irányába mutató szövetségalkotmány-módosításra került sor. Az ellentétek az alkotmánymódosítás után sem szűntek meg, időközben mindegyik tagköztársaságban megjelentek az ellenzéki pártok csirái, amit az 1989-1990-ben elfogadott köztársasági alkotmányok tettek lehetővé, így megalakultak a markánsabb nemzeti célokat megfogalmazó szervezetek is a többpártrendszer bevezetésével. Szerbiában viszont egy központosítás irányába mutató alkotmány-kiegészítés született 1989-ben, mely megszüntette az autonóm tartományok gyakorlati lehetőségeit. Az 1990 tavaszán megtartott választásokon az északi köztársaságokban a korábbi ellenzék jutott hatalomra, míg Szerbiában és Montenegróban a kommunisták utódpártjai.

4.2. Az első délszláv válság

Mint azt a korábbi fejezetben láthattuk a nacionalizmus újjászülése az 1980-as években megtörténik, ám ez javarészt az egyes nemzetek szuverén államhoz való jutását szolgálta. Az 1991-ben kitörő jugoszláv örökségért folytatott háborúban a szlovén és horvát vezetők ezen önálló ország megteremtéséért fognak dolgozni, azonban szembetalálják magukat a szerbek körében is felpezsdülő nagyszerb elképzelésekkel.

Slobodan Milošević sosem volt nacionalista, az eszmét arra használta fel, hogy a tömegek támogatását megszerezze. A memorandum által felszított szerb nacionalizmust lovagolta meg. A nacionalizmus felbukkanását az önbecsülés újjászületéseként dicsőítették a szerbek, és úgy vélték, hogy ő az egyetlen, aki visszadhathja identitástudatukat, azt a jogot, hogy kimondhassák: mi szerbek vagyunk. (Silber – Little, 1996:74.) A média irányításának

lehetőségével, a rendszeresen megtartott „igazságtalálkozókkal” sikerült még jobban felkorbácsolnia az indulatokat. „A volt Jugoszlávia területén... az egyes egyének szemszögéből jól illusztrál egy általánosabb és végzetesebb fejleményt – a közélet, sőt a magánélet viszonylag váratlan és mindent áthat nacionalizációját.” (Kántor, 2004:394.) Milošević célja valójában nem a jugoszláv szövetség fenntartása volt, hanem a szerbeket kívánta egyetlen ország határain belül tudni. Ezt az elképzelést támasztja alá, hogy Szlovéniát a tíznapos háború által elengedte, mivel annak területén kisszámú szerb közösség élt, helyette a horvátországi szerbekre összpontosította figyelmét.

A horvátországi Knin területén élő szerbekben szintén megvoltak azok a sérelmek, melyek a konfliktus következtében ismét felszínre törtek. Az itt élő szerbek a második világháború idején létező Független Horvát Állam működése alatt sohasem gyógyuló sebeket kaptak az üldöztetés és traumák következtében. Ezeket a generációról generációra átöröklődő atrocitásokat tartották fenn a szándékos felidézés, híresztelés és mítosz segítségével. Amikor Horvátországban a szerbek helyzete romlani kezdett, és kinyilvánították az állam függetlenségét Jugoszláviától, az itteni szerbek válaszreakciója az ellenállás volt és saját területüknek a megvédése közösségük továbbélésének érdekében. A Krajinai Szerb Köztársaság kikiáltását azonban Milan Babić, a horvátországi szerbek vezetője nem teljesen önszántából csinálta, hanem Milošević hallgatólagos támogatásával. A horvátokkal vívott háború hátterében azonban mindkét félnek más tervei is meghúzódtak. 1991 tavaszán Milošević szerb elnök és Tudman horvát elnök titkos megbeszélést folytatott, melyen a valódi téma Bosznia-Hercegovina felosztása volt. A horvátokkal folytatott háború nem a köztársaságnak a szövetségi rendszerből való kiválása miatt robbant ki. Az volt

a kérdés, hogy mindezt Horvátország mekkora területtel teheti meg, ugyanis a szerb lakta területeket Milošević a megmaradó Jugoszláviának vindikálta. (Silber — Little, 1996:195.)

A boszniai háború esetében az ottani szerbek azért fordultak szembe a bosnyákokkal és horvátokkal, mivel azok 1992-ben kikiáltották Bosznia-Hercegovina függetlenségét Jugoszláviától, a szerbek azonban ebben nem kívántak részt venni és inkább a délszláv államban képzeltek el jövőjüket. A szerbek reakciójának hátterében az állt, hogy az új államban ők számítottak volna a bosnyákok után a második legnagyobb államalkotó nemzetnek, addig Jugoszláviában a többségi nemzethez tartoznának, így kívánságaik jobbakká lennének. A boszniai háborúban a szerbek a megszerzett területeiken etnikai tisztogatást hajtottak végre, melynek célja az volt, hogy ezeken a vidékeken szerb többség jöjjön létre, mely a rendezési időszakokban hivatkozási pont lehet. Ez a daytoni megállapodásban meg is valósult, ezáltal a nemzetközi közösség is hallgatólagosan elismerte tettüket. (Juhász — Márkus — Tóth — Valki, 2003:199.)

5. SZERB NACIONALIZMUS KOSZOVÓ ÁRNYÉKÁBAN

5.1. Koszovó elvesztése

„A szerb köztudatban az él — s ezt sikerrel elterjesztették világ-szerte —, hogy a szerb nemzeti egyház, kultúra és államiság bölcsője a mai Koszovó területén ringott. Az oszmán előrenyomulás következtében azonban több igazgatási terület is létrejött a szerbek irányításával. Az első ilyen Zeta volt, a mai Montenegróban; a második Raška (a mai Szandzsák, Dél-Szerbia) a harmadik

Koszovo-Metohija Peć-tyel; a negyedik Közép-Szerbia, a Morava völgye, s végül a Duna-mente (Belgrád, Szendrő-Smederovo) a Szerémséggel. (Arday, 2003:1.) A szerb köztudatban, az 1980-as években a politikai vezetésnek sikerült feléleszteni a Koszovó területe iránt érzett hazaszeretetet, melyet az ott kialakuló szerb-albán konfliktus miatt kezdtek hangoztatni.

Mint azt korábban jeleztem Koszovó intézményi autonómiája a második Jugoszlávia időszakában indult fejlődésnek. Ezzel párhuzamosan azonban az albán lakosság körében nagymértékű demográfiai változások következtek be, és kezdtek magunknak is követelni az önálló nemzetként való elismerést és a saját tagköztársasági státuszt. Ez legelőször az 1981-es tüntetéssorozatban nyilvánult meg, melyre válaszul a belgrádi vezetés ismét az elnyomás eszközéhez nyúlt. Ennek keretében 1988-ban a szerbet tették meg Koszovó kizárólagos hivatalos nyelvéné, megtiltva az albán nyelv használatát. (Kardos – Simándi, 2004:835.) Slobodan Milošević 1989 márciusában az új szerbiai alkotmány elfogadásával pedig a gyakorlatban is kiüresítette Koszovó tartományi hatásköreit. Az albán lakosság ismét az utcára vonult, melyet azonban az odavezényelt karhatalmi szervek brutális módon felszámoltak. A konfliktus továbbgyűrűzése akkor történt meg, amikor a koszovói parlament albán nemzetiségű tagjai 1990. július 2-án bejelentették, hogy Koszovó „egyenlő és független entitás a jugoszláv föderáción belül”. (Borsányi, 2000:40.) Az 1990-es években megindulnak az albánok részéről a párhuzamos intézmények kialakítása, új alkotmányt fogadnak el az illegalitásban működő politikusok, 1991. szeptember 22-én deklarálták a terület függetlenségét, és megválasztották Ibrahim Rugovát elnöknek, valamint új parlamentet és kormányt választották. (Juhász, 2008:68) Az első délszláv válságot rendező daytoni megállapodásból kimaradtak a koszovói albánok,

mely arra ösztönözte őket, hogy immáron erőszakkal érik el függetlenségi vágyukat. Ekkor lett ismert a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UÇK) működése.

A tanulmányban területi korlátok miatt nincs lehetőség a koszovói válság cselekményeinek részletes bemutatására, csupán a szerbek által és a szerbek védelme érdekében végrehajtott eseményeket és azok mögött meghúzódó érdekeket tudom szemléltetni. A jugoszláv hadsereg és az UÇK közötti összetűzések mind az albánokat, mind pedig a szerbeket érintette és menekülésre készítette túlnyomó többségüket. 1998-ban már megjelentek a tartományban Arkan tigrisei, akik az első délszláv válságban szereztek kétes hírnevet kegyetlenségükkel. A nemzetközi közösség megpróbálta a feleket békére kényszeríteni, ez azonban kudarcba fulladt, ugyanis 1999 januárjában a szerb csapatok Račak környékén kegyetlen mészárlást hajtottak végre. Ez az esemény volt az, mely után a felek tárgyalóasztalhoz ültek Rambouillet-ban, azonban ez is kudarcba fulladt Milošević elszántsága miatt. A sikertelen rendezési kísérlet után került sor a NATO légitámadására, mely végül az 1999. június 9-i kumanovói megállapodással zárult. Ekkor Milošević szembesült azzal, hogy a dicső jugoszláv hadsereg veszített és Koszovó ideiglenes nemzetközi igazgatás alá kerül. Milošević sorsa ekkor megpecsételődött, elveszítette a társadalom bizalmát, mely a tömegtájékoztatói eszközök által befolyásolt közéletben mindaddig kitartott a vezető elképzelése és célja mellett, hogy megtartsák az ország bölcsőjét. Ugyanakkor Koszovó sorsa is megpecsételődik ekkor, mivel elindul az a folyamat, mely visszafordíthatatlanná teszi a függetlenség elnyerését, csupán ennek ideje volt még kétséges.

5.2. Szerbiai rendszerváltás és a „demokratikus nacionalizmus”

Slobodan Milošević bukása 2000 októberében következett be, amikor az országot átható nagyszabású tüntetések következtében kénytelen volt elismerni vereségét a jugoszláv szövetségi elnökválasztáson. A hatalomra kerülő demokratikus erők a Szerbiai Demokratikus Ellenzék (DOS) szervezetébe tömörültek, amelyben pártoldaltól és ideológiától függetlenül voltak jelen az ellenzéki pártok. (Ördögh, 2014b:47.) Ennek a csoportnak volt tagja többek között a Vojislav Koštunica által vezetett Szerbiai Demokrata Párt és a Vuk Drašković irányítása alatt álló Szerb Megújodási Mozgalom. A demokratikus éra örök ellenzéke a Vojislav Šešelj vezette Szerb Radikális Párt volt.

A két jobboldali párt azért érdemel részletesebb vizsgálatot, mivel a demokratikus időszakban meghatározó szereplők lesznek. Vojislav Koštunica értékszemléletében már a szocialista időszakban megmutatkozott a nemzeti érdekek védelme. Ennek nyomán 1974-ben eltávolították egyetemi tanári posztjáról, majd tudományos kutatói munkát vállalt. 1989-ben alapítója és elnöke lesz a Demokrata Pártnak, melyet 1992-ben elhagyott a szerb nemzeti érdekek szerint nem megfelelő képvisellete miatt és létrehozta a Szerbiai Demokrata Pártot. A párt 1994-ben kiadott programjában „a szerb nép teljes kulturális és gazdasági egysége szerepel, melyet, ha a nemzetközi helyzet lehetővé teszi, minden szerb egy államba való egyesítése követne”. (Kardos — Simándi, 2004:852.) Koštunica 2000 és 2003 között Jugoszlávia elnöke, 2004 és 2008 között pedig Szerbia miniszterelnöke lett. Társadalmi támogatottsága igen magas, amit a közvetlen elnökválasztáson Milošević legyőzése mutat, továbbá az, hogy pártja a 2003-as és 2007-es parlamenti választásokon is meghatározó erőt képviselt. Támogatottsá-

gának háttérében Koszovó megtartásának célul tűzése állt, ezzel pedig a szerb nacionalizmus „újjacsomagolása” történt meg, még-hozzá nem a szerbség fölényességét, hanem a hazaszeretetet, a szerbek bölcsője iránt táplált nosztalgiát használva fel. Koštunica 2008-ig tartó tevékenységének középpontjában mindvégig Koszovó állt, és a hazai és a nemzetközi szereplők elvárásai között igyekezett lavírozni.

A Vuk Drašković által 1990-ben létrehozott Szerb Megújódási Mozgalom megalapítása idején nacionalista pártnak számított, amely a nagyszerb elgondolás mentén kívánták Szerbiát létrehozni, úgy, hogy abba bele kell tartoznia azoknak a területeknek, melyek 1941 előtt szerb többségűek voltak. A szerbiai pártpalettán nemcsak mérsékeltlen nacionalista pártok jelentek meg, hanem a szélsőséges nézeteket valló Szerb Radikális Párt is Vojislav Šešelj irányításával. Az ő programjukban is a nagyszerb elgondolás volt mérvadó, amely által nemcsak egy szuverén államban kívánták egyesíteni a szerbeket, de a kisebbségek felé semminemű toleranciát nem mutattak. További céljuk az ortodox egyház tekintélyének helyreállítása.

Mint látható az 1990-es évek háborús időszakában sorra jelentek meg az addig elnyomott nacionalista pártok és szereztek mind nagyobb támogatottságot a választásokon. Mindezek háttérében a felfokozott médiakampányok álltak, melyekben a szerbség védelmét kellett ellátni. A „nacionalista pártok támogatottsága” fordulattal nemcsak a jobboldali radikális pártot jelölöm, hanem a szocialistákat is, akik ezen elgondolás mentén próbálták megvédeni területüket. A 2000-es rendszerváltás után, de legfőképp Koszovó 2008. február 17-i függetlenné válása után, ezen pártok támogatottsága lecsökkent és átvette helyüket egy másfajta politikai váltógaz-

daság a Demokrata Párt és a mérsékelt Szerb Haladó Párt¹⁶ versenyével.

5.3. Koszovó árnyékában

A függetlenedő egykori tartomány Szerbiával való viszála rányomta bélyegét a 2006-ban elfogadott szerbiai alkotmányra is, melynek preambulumban¹⁷ és az állami vezetők esküjében megjelenik Koszovó megtartásának követelménye. Ezáltal a patrióta szemlélet bekerült a legfelsőbb jogforrásba is. Ettől kezdődően minden felelős vezető feladata lett harcolni a területért.

Koszovó „elvesztése” átrajzolja Szerbia pártrendszerét és az egyes parlamenti pártok támogatottságát is. A szerb társadalom a történelmi hagyományok következtében vezérközpontú, így amikor Tomislav Nikolić, Aleksandar Vučić és társaik kilépnek a radikális pártból és megalapítják 2008-ban a mérsékelt, jobb-közép Szerb Haladó Pártot, magukkal viszik a szavazóbázist is, és megindul a parlamenti jobboldal bekebelezése. A baloldalon a Demokrata Párt válik meghatározó erővé Boris Tadić államfő vezetésével. A rendkívüli választásokon megalakuló új kormány

16 A Szerb Haladó Pártot a korábbi Szerb Radikális Párt vezetői hozták létre. Saját meghatározásuk szerint egy mérsékelt jobboldali politikát kívánnak folytatni, mely nem követi a korábbi kirekesztő és kisebbségellenes programot.

17 „A szerb nép államisági hagyányaiból és minden polgár és etnikai közösség egyenjogúságából kiindulva, valamint abból, hogy Koszovó–Metohia Tartomány Szerbia területének szerves része és a szuverén szerb államban lényegi autonóm helyzetet élvez, és Koszovó–Metohia Tartomány effajta helyzetéből kifolyólag minden állami szerv alkotmányos kötelezettsége, hogy Koszovó–Metohiában Szerbia állami érdekeit képviselje és védelmezze minden bel- és külpolitikai viszonyban,...” Szerbia Köztársaság alkotmányának preambuluma.

programjában szintén kiemelkedő fontosságúvá válik Koszovó helyzete, azonban az azzal való kapcsolatok rendezése immáron békés, diplomácia úton zajlik. A demokrata párti vezetésű kormány retorikájában mindenképpen követeli Koszovó megtartását Szerbián belül, azonban a rendezés kérdésében tárgyalásokat folytatnak a másik féllel.

A szerb-koszovói tárgyalások hátterében nemcsak a nemzetközi közösség (legfőképp az Európai Unió) munkája áll, hanem az a tény is, hogy a szerbiai lakosság belefáradt ebben a szűnni nem akaró harcba Koszovóért, és a 2008-ban kitörő gazdasági válság inkább a megélhetési kérdésekre helyezi hangsúlyt. A korábban népszerű Szerb Radikális Párt és a Szerbiai Demokrata Párt elveszíti támogatóit, mígnem előbbi 2008-ban, utóbbi pedig 2012-ben elveszti parlamenti jelenlétét. (Huszka, 2014:5.)

Az ENSZ Közgyűlése 2008 októberében hagyta jóvá Szerbia azon indítványát, hogy a bíróság tanácsadó vélemény formájában foglalkozzon a kérdéssel. Az ENSZ legfőbb bírói szerve, a Nemzetközi Bíróság 2010. július 22-én, nyilvános ülésen hirdette ki a koszovói függetlenségi nyilatkozat nemzetközi jogi megítélésével kapcsolatos, annak jogszerűségét vizsgáló tanácsadó véleményét. Ennek keretében arra a megállapításra jutottak, hogy a koszovói parlament által deklarált függetlenségi nyilatkozat nem ellentétes a nemzetközi jog általános szabályaival. (Kecskés, 2010:2.)

6. A SZERB NACIONALIZMUS JELENE

A 2008-as év választóvonal volt Szerbia legújabb kori történelmében. A nacionalizmus háttérbeszorulása figyelhető meg. Helyét

felváltja a gazdasági elképzelések mentén történő törésvonalnak a kialakulása.

A Szerb Radikális Párt támogatóinak többségét elveszítette, azonban karizmatikus vezetője a hágai Nemzetközi Törvényszékről való ideiglenes hazaérkezése után aktivizálta magát. Vojislav Šešelj 2003-ban önként távozott Hágába, ahol eljárása napjainkig folyamatban van.¹⁸ A radikálisok vezérét 2014-ben a törvényszék ideiglenesen szabadlábra helyezte és engedélyezték számára a Szerbiába való visszatérését előrehaladott rákbetegségének kezelése céljából. A hágai döntés azonnal kiváltotta az Európai Parlament, a horvát kormány és a boszniai civil szervezetek tiltakozását. A szerb politika pikantériája, hogy Šešelj pártjának mérsékelt csoportja hozta létre a hatalmon lévő Szerb Haladó Pártot, a jelenlegi európai államfő (Tomislav Nikolić) és miniszterelnök (Aleksander Vučić) is korábban szoros munkakapcsolatban és baráti viszonyban volt vele.¹⁹ A vajda hazatérése után gyógykezelés helyett azonnal hozzálátott pártja újjáélesztéséhez és a hatalom megdöntésére szólította fel híveit, melyet azonban nem erőszakkal, hanem tüntetésekkel és nagygyűlésekkel kívánt leváltani. (Vajma, 2014.11.19.) Miután világossá vált, hogy Šešelj visszatérése és aktív politizálása újra felszínre hozhatja a szerbek elégedetlenségét, igyekeztek a Hágába történő visszaküldését előmozdítani. A törvényszék viszont csak akkor lépett, amikor a radikális vezér egy tüntetés alkalmával a horvát nemzeti zászlót felgyújtotta, mely tovább növelte Szerbia és Horvátország közötti feszült viszonyt. A hágai főügyész követelésére a fellebbviteli tanács elrendelte Šešelj visszahívását, melyet a szerbiai kormány

18 A hágai főügyész nyilatkozata szerint Vojislav Šešelj első fokú ítélete 2015 végéig megszűnik, ugyanakkor a kézirat leadásáig ez nem történt meg.

19 Vojislav Šešelj legidősebb fiának, Nikolanak a keresztapja Tomislav Nikolić.

2015. május 26-án jóváhagyott, azonban jelezték, hogy a radikális vezetőknek jogában áll fellebbezni, amivel a kiadatás időben eltolódhat. (MNO, 2015.05.26.) Az aktív politizálás mellett azonban egészségi állapota tovább romlott, így műtéti beavatkozásra is sor került, míg végül 2015. júniusban a radikális párt emblematikus személye bejelentette, hogy ideiglenesen távozik a politikából, ezáltal a radikális fellángolás tiszavirág életűnek bizonyult. A szerb ortodox egyház sem maradt ki azonban a történetekből, ugyanis Irinej pátriárka Vojislav Šešeljt Fehér Angyal érdemrenddel tüntette ki szerbiai tartózkodása alatt.

Feltörekvő parlamenten kívüli pártként jelent meg a Dveri csoport, mely napjainkra az egykori szélsőséges jobboldali szavazók érdekeit képviseli. 1999. január 27-én alapították, ideológiáját tekintve a nacionalizmus áll a középpontban, emellett euroszeptikus és anti-globalista pártnak is vallják magukat. Először 2009-ben kerültek a figyelem középpontjába, amikor a fiatalok körében kívántak új támogatókat szerezni. A szervezet 2011-ben jelentette be, hogy politikai párttá alakul, és indulni kíván a soron következő választásokon. A 2012-es szavazás alkalmával az elnökválasztáson 2,77%-ot szereztek, a parlamenti eredményük 4,33% (a radikálisoké 4,61). (Ördögh, 2014a:183.) A 2014-es előrehozott parlamenti választásokon 3,58%-os támogatottságuk volt. Azonban feltételezhető, hogy Szerbia európai integrációjának következtében, továbbá a fiatalok körében történő egyre nagyobb népszerűség miatt nem-sokára elérik az ötszázalékos parlamenti küszöböt, és parlamenti pártként működnek a következő parlamenti választások után. A radikalizálódott jobboldal aktivitását mutatja, hogy a parlamenten kívüli Dveri és a Szerbiai Demokrata Párt 2015 januárjában ellenzéki blokkot hoztak létre annak érdekében, hogy leváltsák a köztársasági és a vajdasági tartományi szerveket. Ennek

támogatására felhívták minden „hazafias erő” figyelmét. (Vajma, 2015.01.08.) 2015 júniusáig azonban nem arattak sikert.

Fontos megemlíteni a szerbiai belpolitika azon színfoltját, melyet a nemzeti kisebbségeknek adott kulturális autonómia lehetősége biztosít. Párt- és ideológiai hovatartozásnak megfelelően és a múltból örökölt reflexek következtében ez a terület egy sarkalatos pontot jelent a szerb nacionalizmusban. A demokratizálódás miatt a 2000-es évektől megindult a kisebbségek jogainak törvényi szabályozása, mely kezdetben igen hiányos és általános volt. A demokrata kormányok jóvoltából a lépésről lépésre haladás eredményeként 2009-ben fogadta el a Szerbiai Népképviselőház a nemzeti kisebbségekről szóló törvényt, mely biztosítja a kisebbségek hivatalos nyelvhasználati, oktatási, kulturális és tájékoztatási autonómiáját. A törvény elfogadását egyes jobboldali politikusok a szeparatizmus melegágyának tekintették, ezért a Szerbiai Alkotmánybírósághoz fordultak annak alkotmányossági felülvizsgálatát kérve. A politikai csatározások elhúzódása és a központi hatalom átalakulása folyamán 2014-ben a taláros testület az említett törvény több szakaszát alkotmányellenesnek nyilvánította, ezáltal jogok gyakorlásától estek el a kisebbségek. A parlamenti képviselők érdekközösségét is jelzi, hogy a módosítások közül csupán a megválasztás módját sikerült újratárgyalni, a többi szakasz összehangolása lekerült a napirendről. (Ördögh, 2015:63.) A honatyák e témához való viszonyulását fogja jelenteni az Európai Unió által elvárt kisebbségi akcióterv elfogadása is.

7. ÖSSZEGZÉS

A szerb nacionalizmus alapjait a saját nemzeti identitás megfo-

galmazása hordozta magában. Az Oszmán Birodalomban való alávetettségéből táplálkozott a későbbi szerb nacionalizmus, melynek központi elemét képezte a Balkánon való szétszórtságból következő összetartozás tudat és a vallási különállóság megőrzéséből létrejövő fölényérzet, továbbá a militarizmushoz való ragaszkodás. A történelem során a szerbek igazolva érezték azon szándékukat, hogy a délszlávok vezetéséért folyó harcban az elsők és ezáltal privilegedumokra számíthatnak. Ebből az identitásforrásból táplálkozott a szerbek nemzetállamot létrehozó koncepciója, a Nagy-Szerbia eszméje is, mely egészen az első világháború végéig vezérelte a szerbek politikai elitjét.

A szerb nacionalizmusnak azonban egy másik alternatív kihívója is létrejött a 20. századra, nevezetesen a délszlávok közös államának lehetősége. Egy olyan multi-etnikus állam kialakítása, melyben nemcsak a szerbek vesznek részt, igaz ebben az első monarchikus kísérletben ismét a szerb centralizáció győzedelmeskedik, mely magában hordozta az állam bukását is. A második Jugoszlávia létrehozásakor a szerb nacionalizmust háttérbe szorították, azonban a felszín alatt megmaradt. Azokat a személyeket, akik a szerbek vagy más államalkotó nemzetek és nemzetiségek érdekeinek védelmében nyilvánosan felvállalták a konfliktusokat, a szocialista hatalom eltávolította a politikai közéletből, viszont saját környezetükben tovább tevékenykedhettek. Ennek nyomán az 1980-as években tört felszínre mind a szerb nacionalizmus, mind pedig a horvát függetlenségi szándék, később pedig az albán szeparatizmus. Közös kiváltó okuk a szerb nacionalizmus felerősödése volt Jugoszlávián belül. Az 1990-es évek délszláv háborúi bizonyították a szerbek „újjáéledését” a térségben, mely azonban negatívan érintette a szerbség identitását. Ennek máig ható következménye Koszovó elvesztése, amihez mindmáig ragaszkodik

a szerbiai elit. Ha „elengedik” a területet, akkor saját identitásuk alapjait veszítenék el (1389-es rigómezei csata, Peć városa a szerb ortodox vallás központja, Prizren királyi székváros) (Juhász, 2003:240.), s így újra kellene értékelni vagy alakítani a már meglévő identitás-forrásokat.

A nacionalizmus árnyéka napjainkra nem múlt el, a társadalom bizonyos csoportjaiban továbbra is megfigyelhető a korábban vázolt alapokhoz való mély ragaszkodás. Ennek kárvallottjai általában a Szerbia határain belül élő nemzeti kisebbségek. A 2000-es évekhez viszonyítva mindenképpen javult ezen csoportok helyzete és fennmaradási potenciálja, azonban javarészt az első délszláv válság idején a Vajdaságba betelepített horvátországi és boszniai szerbek körében erősen megmutatkozik a háború idején vallott nacionalizmus hatása. Az ország európai integrációjával kapcsolatban fontos felhívni a figyelmet, hogy értékbeli különbségek is kitapinthatóak, melyek mindenképp arra kényszerítik a szerbeket, hogy valamilyen módon harmonizálják identitásukat a nyugati mintákhoz. Jelenleg érzékelhető, hogy a politikai elit a gazdasági remények következtében választotta a nyugati integrációs utat, viszont a szerb identitás elemi összeférhetetlenségben van az Európai Unió értékvilágával. Szerbia számára a történelmi megbékélés a fő feladat, melyhez az idő és a szomszédos államokkal való kapcsolatrendezés mindenképpen hozzájárul. Bízunk benne, hogy a szerb nacionalizmus immáron lemondott hódító terveiről és a békés, befogadó identitás-megőrzés, valamint egymás mellett élés fogja jellemezni Szerbia jövőjét.

IRODALOMJEGYZÉK

- A. SAJTI Enikő (1991): *Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság*. Szeged, JATE.
- A. SAJTI Enikő (1987): *Délvidék 1941–1944*. H.n. Kossuth Könyvkiadó.
- ARDAY Lajos (2003): *Jugoszlávia vagy Nagy-Szerbia? Szerb nemzeti identitás és (kül)politika*. Külügyi Szemle. 2003. ősz.
- BÍRÓ László (2010): *A jugoszláv állam 1918–1939*. Budapest, História–MTA Történettudományi Intézet.
- BORSÁNYI András (2000): *A Koszovói Felszabadítási Hadsereg (UÇK) rejtélye*. Budapest, BONA-L Bt.
- HUSZKA Beáta (2014): *Előrehozott választások Szerbiában — meglepetések nélkül*. MKI-elemzések. 2014/2.
- JUHÁSZ József (é. n.): *A koszovói válság történelmi háttere*. In: Balkancenter.
<http://www.balkancenter.hu/pdf/koszovoo2.pdf>, letöltés: 2015.02.14.
- JUHÁSZ József (2003): *Defenzív nacionalizmus és pragmatizmus a posztmilosevicsi Szerbiában*. In: KISS J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány. pp. 239–256.
- JUHÁSZ József (2008): *Koszovó útja a függetlenségig*. Nemzet és Biztonság. 2008. január.
- JUHÁSZ József — MÁRKUSZ László — TÁLAS Péter — VALKI László (2003): *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Budapest, Zrínyi Kiadó.

- KARDOS József — SIMÁNDI Irén (2004): *Európai politikai rendszerek*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kántor Zoltán (2004): *Nacionalizmuselméletek*. (Szöveggyűjtemény). Budapest, Rejtjel Kiadó.
- KECSKÉS Gábor (2010): *A Koszovó-dilemma megoldása?* Jogi Iránytű. 2010./1.
- KEMENSZKY Ágnes (2011): *Az európai muszlim közösségek sajátos színfoltja: a balkáni muszlimok*. Grotius E-Könyvtár.
- Laura Silber — Allan Little (1996): *Jugoszlávia halála*. Budapest, Zrínyi Kiadó.
- MNO (2015.05.26.): Visszavárják Vojislav Seseljt hágai cellájába. <http://mno.hu/kulfold/visszavarjak-vojislav-seselj-hagai-cellajaba-1287939>, letöltés: 2015.05.26.
- ÖRDÖGH Tibor (2014a.): *Szerbia pártrendszerének változása, 1990-2014*. In: BERÉNYI János (szerk.): *Tudástérkép*. Újvidék, Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács.
- ÖRDÖGH Tibor (2014b.): *Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990-2012 között*. Doktori értekezés. ELTE Politikatudományi Doktori Iskola, Budapest.
- ÖRDÖGH Tibor (2015): *Kulturális autonómia Szerbiában*. In: GARACZI Imre (szerk.): *Nemzeti integráció, autonómia és szakrális múlt a Kárpát-medencében*. Magyarságtudományi Kutatások IV., Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- PÁNDI Lajos (1991): *A keleteurópai diktatúrák bukása*. Szeged, JATE.
- POLONYI Péter — A. SAJTI Enikő (2000): *Mao — Tito*. H.n. Pannonica Kiadó.

- ROMSICS Ignác (1998): *Nemzet, nemzetiség és állam: Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Vajma (2015.02.18.): *Ellenzéki blokkot alapított a DSS és a Dveri*. <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/21564/Ellenzeki-blokkot-alakitott-a-DSS-es-a-Dveri.html>, letöltve: 2015.02.18.
- Vajma (2014.11.19.): *Šešelj tüntetésekkel kívánja megdönteni a hatalmat*. <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/21363/Seselj-tuntetesekkel-kivanja-megdonteni-a-hatalmat.html>, letöltés: 2014.11.19.
- VINNAI Győző (1993): *Gondolatok egy tanulmánykötetről: A Sajti Enikő: Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság*. Tiszatáj, 47. évf. 5. szám.